

Мирослава Антонович

Доктор права, завідувачка кафедри міжнародного права і спеціальних правових наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

У ПРАВОВИХ ДЖЕРЕЛАХ

Вітчизняні й зарубіжні фахівці мають неспростовні факти документального підтвердження зумисного характеру організації винищення нації

Хоч існує достатньо правових свідчень того, що Голодомор 1932–1933 років був злочином геноциду проти українського народу, ще й сьогодні дехто заявляє, мовляв, документального підтвердження цього немає. Російські дослідники Віктор Кондрашин і Діана Пеннер у монографії «Голод: 1932–1933 годы в советской деревне (на материалах Поволжья, Дона и Кубани)» стверджують, що оцінки Голоду 1932–1933 років як ретельно спланованого, досі не отримали документального підтвердження, що «дослідниками не виявлено жодної постанови Радянського уряду і ЦК партії, які наказували б убити за допомогою голоду певну кількість українських чи інших селян».

Вочевидь, наївно вважати, що така злочинна влада, як радянська могла б у нор-

мативних актах безпосередньо вказувати на необхідність вбити мільйони українських селян. Однак такий намір достатньо виражений у багатьох нормативно-правових актах. Окрім того, є інші правові документи іноземних та міжнародних органів, у яких визнається, що Голодомор 1932–1933 років був геноцидом проти українців. Не кажучи вже про численні історичні документи, мемуари та праці науковців.

Нормативно-правові акти УСРР та СРСР

Серед правових джерел передусім треба назвати закони і підзаконні нормативні акти, прийняті Радою народних комісарів (РНК) та Центральним виконавчим комітетом (ЦВК) СРСР. 7 серпня 1932 року ЦВК та РНК ухвалили постанову

«Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», згідно з якою за такі діяння застосувалася найвища міра покарання — розстріл із конфіскацією майна. Згідно з інструкцією до цієї постанови, розстріл застосовувався щодо організації і угруповань, а також до куркулів, а 10-річне ув'язнення — до індивідуальних селян і колгоспників, яких обвинуватили в розкраданні колгоспного майна.

18 листопада 1932 року Політбюро ЦК КП(б)У наказало Реденсу, голові ГПУ УСРР, і Косіору, секретареві ЦК КП(б)У, розробити до 23 листопада план ліквідації куркульських і петлюрівських контрреволюційних гнізд, що було виконано вчасно. За чотири дні Реденс рапортував Косіору, що органи ГПУ відповідно до директиви Політбюро планують проведення масової операції з оперативного удару по класовому ворогові. Зокрема, лише в Харківській області серед 303 заарештованих було 38 куркулів, 34 колишніх «білих» і петлюрівських офіцерів і 23 осіб із антирадянським минулим. Намір був абсолютно очевидним — знищити селян-власників, які були переважно українцями.

Інша постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області» від 14 грудня 1932 р., в якій чітко простежується страх влади перед наслідками українізації, яка вийшла за «дозволені» рамки, та безпосередній зв'язок між політикою хлібозаготівель і результатами українізації. Хлібозаготівлі мали стати методом придушення соціального і національного опору. Зокрема, в п.6 ЦК і РНК відзначають, що замість правильного більшовицького провадження національної політики у низці районів України українізація була механічною, без урахування конкретних особливостей кожного району, без ретельного добору більшовицьких українських кадрів, що полегшило буржуазно-націоналістичним елементам, петлюрівцям та ін. створити собі легальне прикриття, контрреволюційні осередки та організації. Згідно з п.7, ЦК і РНК наполегливо вказують Північно-Кавказькому крайкому і крайвиконкому, що легковажна, така, що не впливає з культурних інтересів населення, не більшовицька «українізація» майже половини районів Північного Кавказу за повної відсутності контролю над українізацією школи і друку з боку крайових органів, дала змогу ворогам Радянської влади в легальній формі чинити опір заходам і завданням Радянської влади з боку куркулів, офіцерства, реемігрантів-козаків, учасників Кубанської ради тощо.

З метою розгрому спротиву хлібозаготівлям куркульських елементів і їхніх «партійних» і безпартійних прислужників, ЦК і РНК СРСР було ухвалено, між іншим, запропонувати ЦК КП(б) і РНК УСРР звернути серйозну увагу на правильне проведення українізації, усунути її механічне провадження, вичистити петлюрівські та інші буржуазно-націоналістичні елементи з партійних і радянських організацій, ретельно підбирати і виховувати українські більшовицькі кадри, забезпечити систематичне партійне керівництво й контроль над проведенням українізації. Особливо чіткі вказівки давалися щодо Північного Кавказу, а саме, негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів

«українізованих» районів, а також усі газети і журнали, з української мови на російську як зрозумілішу для кубанців, поза тим, підготувати й до осені перевести викладання в школах на російську мову.

Косіор і Чубар набули право призупинити постачання товарів до українських сіл аж до виконання хлібозаготівельного плану. А що цей план був абсолютно нереальним, то припинення постачання недвозначно означало голод. Така постановова стосувалася лише українських сіл.

Режим «чорних дощок» був також запроваджений саме в регіонах, населених українцями. Так, 4 листопада 1932 року система «чорних дощок» з'явилася на Кубані в українських районах. 18 листопада 1932 року постановою ЦК КП(б)У «чорні дошки» були введені в Україні й уже 6 грудня 1932 року — оприлюднена спільна постановова ЦК КП(б)У та РНК УСРР про занесення на «чорну» дошку шести сіл України. Поступово до списку «чорних дощок» додаються нові колгоспи, зокрема, рішенням бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У від 23 грудня 1932 р. на «чорній дошці» опиняються господарства ще 22 районів. Загалом це стосувалося колгоспів у 82 районах України, тобто майже чверті адміністративних одиниць із населенням 5 млн людей. Села оточували збройні загони, усі продовольчі та насінневі запаси звідти вивозили, заборонялися торгівля та ввезення будь-яких товарів, тобто потрапляння на «чорну дошку» автоматично означало винищення голодом мешканців цих сіл.

Разом із заходами із надмірних хлібозаготівель і покарань за неспроможність виконати плани, вживалися заходи із заборони виїзду за межі України. Зокрема, 15 листопада 1932 року було ухвалено рішення Політбюро ЦК ВКП(б) «Про паспортну систему та звільнення міст від зайвих елементів», за якою видача паспортів селянам не передбачалась, а в січні 1933 року директивою Сталіна заборонявся виїзд селян із території УСРР та Кубані за хлібом до інших місцевостей Радянського Союзу.

Є й інші правові документи, які свідчать про геноцид в Україні. Зокрема, звіт

Німецького уряду щодо Вінниці 1944 року «вміщує незаконні акти уряду СРСР, переважно у Вінниці під час організованого терору-голоду (the engineered terror-famine) 1932–1933 років».

Навіть цей, далеко не повний, перелік нормативно-правових актів СРСР та УСРР свідчить про Голодомор 1932–1933 років як спланований акт геноциду українського народу.

Правові джерела УНР

Серед таких джерел — відозва уряду УНР на еміграції до зовнішньоторговельних відомств європейських держав про припинення торгівлі хлібом із СРСР, звернення до Ліги Націй. Листа Голові Ради Ліги Націй, п. Мовінкелю, написав 25 вересня 1933 року представник Уряду УНР Олександр Шульгин, закликаючи порушити на Раді Ліги Націй болюче питання про голод в Україні. Інший лист був до голови 14 асамблеї Ліги Націй п. Вотера, що в ньому було висловлене прохання вжити необхідних заходів, аби перешкодити вивозу хліба з СРСР, де-факто з України; організувати анкетну комісію, яка могла б на місці виявити масштаби лиха; організувати міжнародну поміч голодуючим в Україні.

У 1983 р. уряд УНР звернувся з позовом до Міжнародного Суду ООН в Гаазі проти СРСР зі звинуваченням в організації Голодомору 1932–1933 років. Суд відхилив заяву на підставі того, що Україна тоді не існувала як незалежна держава. Тепер, коли Україна здобула незалежність, справа Голодомору очікує звернення до Міжнародного Суду ООН.

Нормативно-правові акти України

Серед нормативно-правових актів сучасної України — Звернення до Українсько-

Н *«Тепер, коли Україна здобула незалежність, справа Голодомору очікує звернення до Міжнародного Суду ООН»*

го народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України від 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років, схваленого Постановою Верховної Ради України від 15 травня 2003 року №789-V, у якій Голодомор визнається актом геноциду Українського народу як наслідок зумисних дій тоталітарного репресивного сталінського режиму. Акт українського геноциду був визнаний Законом України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 28 листопада 2006 року, в ст. 1 якого стверджується, що Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом Українського народу. Згідно зі ст. 2, публічне заперечення Голодомору визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним. Законопроекти «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України», «Про покарання за публічне заперечення Голодомору 1932–1933 років в Україні та Голокосту» чекають свого розгляду у Верховній Раді України.

На звернення Всесвітнього конгресу українців до Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права з приводу висновку щодо правового визначення Голодомору 1932–1933 років як геноциду українського народу стосовно формулювання в Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, Комісія 16 травня 2008 року схвалила відповідний Висновок і прийняла Рішення. Згідно з Висновками, Голодомор 1932–1933 років відповідає поняттю геноцид, передбаченому Конвенцією 1948 року. Згідно з п. 5 Висновків, визнання Голодомору в Україні геноцидом українського народу відповідає меті Конвенції

В «Визнання Голодомору в Україні геноцидом українського народу відповідає меті Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього»

ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 1948 року, яка полягає не в наданні юридичного визначення поняття геноциду, а у забезпеченні невідворотності покарання за нього.

Правові документи інших держав

Серед правових актів інших держав однією з перших була Резолюція 39а, подана конгресменом Гамільтоном Фішем 73 Конгресові США, передана Комітетом закордонних справ і опублікована. В Резолюції реєструвалися факти голоду й, згідно з американською традицією, приверталась увага до брутальних зазіхань на права людини, висловлювалися співчуття і надія на те, що Радянський Союз змінить свою політику, а тим часом прийме американську допомогу.

У доповідях посольств, зокрема, Британського посольства до Лондона від 5 березня 1933 р. зазначалося, що умови на Кубані та в Україні були страхітливі (appalling). Як зазначає В. Марочко, німецькі консули у Харкові, Києві та Одесі — Карл Вальтер, Андор Генке, Фрідріх Ротч, італійський консул у Харкові Серджо Граденіго, консультант німецького посольства з питань сільського господарства Отто Міллер, із належною вичерпністю інформували своїх урядовців про події в Україні. Зокрема, про голод в Україні свідчать численні доповіді і протоколи спершу віце-консула, а відтак консула Італії в Харкові Серджо Граденіго, від лютого 1932 р. до червня 1934 р. Так, іще 18 лютого 1932 року до Генерального консульства Польщі в Харкові надійшла відозва невідомих громадян СРСР, яка потрапила й до Віце-консульства Італії в Харкові, що у ній, зокрема, було написано: «В селах ми помираємо від голоду». Всю цю інформацію віце-консул Граденіго вчасно передав своєму урядові.

99-й Конгрес США створив Комісію щодо Українського Голодомору, науковим директором якої був професор Джеймс Мейс, із метою 1) ширшого інформування світової спільноти про голод; 2) кращого розуміння з боку американської громадськості радянської

системи через викриття ролі Рад в організації голоду в Україні. Звіт Комісії був прийнятий 19 квітня 1988 року і поданий Конгресу США 22 квітня 1988 р. Цьому Звіту передували два проміжні про зустрічі та слухання Комісії від 1986 і 1987 рр. Серед 19 висновків, що їх дійшла Комісія, 16-й проголошує: «Йосиф Сталін і його оточення вчинили геноцид проти українців у 1932–1933 роках».

Уже в 90-х роках ХХ ст. і на початку ХХІ ст., коли Україна взялась активно вивчати й обговорювати питання Голодомору, були прийняті акти парламентів Австралії, Аргентинської республіки, Республіки Грузія, Естонської республіки, Італійської республіки, Канади, Литовської республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської республіки щодо засудження Голодомору 1932–1933 років в Україні.

Зокрема, Сенат парламенту Австралії 30 жовтня 2002 року ухвалив резолюцію, в якій визнав Голодомор в Україні 1932–1933 років одним із виявів геноциду в історії людства. Сейм Литви 24 листопада 2005 р. прийняв резолюцію про Голодомор в Україні у 1932–1933 роках. У документі сказано, що «сталінський тоталітарний комуністичний режим чинив свідомий, ретельно спланований геноцид народу України». Парламент Грузії визнав голодомор 1932–1933 років геноцидом українського народу, зазначивши, що тоталітарним більшовицьким режимом у 1932–1933 роках було вчинено «навмисний геноцид проти українського народу».

Правова доктрина

Міжнародне право зараховує до міжнародно-правових джерел також учення найкваліфікованіших науковців різних держав як допоміжне джерело для визначення правових норм. Голодомор 1932–1933 років був означений як геноцид багатьма відомими науковцями. Автор терміну «геноцид», Рафаель Лемкін, не мав сумнівів, що Голодомор 1932–1933 років був злочином геноциду — а «не лише масовим убивством. Це справа геноциду, винищення не лише індивідів, але й культури та нації». Джеймс Мейс, Ален Безансон, Роман Сербин та

№ *«Пет Р. Людвіковський називає голод в Україні “забутим голокостом”, оскільки Сталін збував мільйони тонн пшениці на західних ринках, тоді як в Україні чоловіки, жінки й діти помирали від голоду по 25 000 щоденно»*

багато інших науковців вважають Голодомор злочином геноциду.

Гелен Фейн писала, що «навмисні голодомори були застосовані як засоби геноциду в Радянській Україні в 1932–33, у Варшавському гетто в 1941–42 рр., а також ув інших регіонах, населених євреями під час Голокосту». Андреа Граціозі зазначає, що відповідь на запитання про український геноцид не може не бути ствердною, хоч і вважає Голодомор якісно відмінною формою геноциду порівняно з Голокостом.

Девід Дж. Шефер пише про голод в Україні у 1930-х роках: «У відповідь на сильний опір українських селян колективізації в сільському господарстві, радянські органи влади закрили український кордон і перешкодили українцям залишити охоплені голодом регіони. Від 4,8 до 10 мільйонів людей були заморені голодом. Пет Р. Людвіковський називає голод в Україні «забутим голокостом», оскільки Сталін збував мільйони тонн пшениці на західних ринках, тоді як в Україні чоловіки, жінки й діти помирали від голоду по 25 000 щоденно, або сімнадцять людей щохвилини.

Такий короткий аналіз основних правових джерел, і національних, і міжнародних, свідчить про те, що Голодомор 1932–1933 років був злочином геноциду проти українського народу. Задля розвитку міцної української нації Україна повинна виконати своє зобов'язання згідно з міжнародним правом — покарати винних у злочинах попереднього режиму. Ба більше, справа Голодомору в Україні очікує подання на розгляд у міжнародному судовому органі. ■